

KABDEBÓ LÓRÁNT

Nem ér a nevem?

Lengyel András *A mindennapok szemüvegkészítői* című könyvéről

A 2013-as könyvhétre megjelent könyvek közül kiemelkedő érdeklődést, kritikai visszhangot váltott ki egy eredetileg filozok számára készült tanulmányokból összeállított válogatás (Lengyel András: *A mindennapok szemüvegkészítői. Sajtótörténeti tanulmányok*. Nap Kiadó, Budapest, 2013). Nagyra becsült kollégánk pontos tanulmányokat és szövegpublikációkat sorjázó életművéből sikerült egy olyan válogatást összeállítani, ami nemcsak a szűkebben vett szakma érdeklődésére tarthat igényt, hanem egyben a média mai nagyhatalma előéletének vajúdstörténetét tárja az érdeklődő olvasók elé. Hogyan és mikor lett a sajtó világokat rengető hatalommá. Hogyan volt képes a korszak legnagyobb íróit is magába darálva, legjobb képességeiket kihasználva végül is a névtelenségbe visszavezetve felhasználni őket, tehetségüket politika-, sőt történelemformáló erővé *alkalmazni*. Nem íróként váltak klasszikus alkotók a sajtó felhasznált szöveggyártóivá, hanem képességeiket kihasználva, akárha nézeteikkel ellentétes világok képviselőit, sikeres megszólaltatására fizetett alkalmazottakká silányítottan.

Lengyel András azt a modern sajtót mutatja be, ahol az író nem alkotóművészi alkatában jelenik meg, hanem bér munkásként, szövegíróként merül el a történelmet alakító hatalmi harcokban. Miként lesz névtelen újságíróvá korszakos nagyságú klasszikus író. Mert gyakorlattá vált: amit

nem névvel jegyez írója, az nem az ő személyiségének megszólaltatója. Az csak alkalmazotti termék. A magántulajdon szentségének és a szerzői jog mindenhatóságának korában a napi sajtó legtöbb írása személytelen szöveggé alakul. Nem tudni, ki a szerző, ki, hányszor, miképpen alakítja át a szöveget, amíg végül nyomdakész állapotban az újságban olvashatóvá válik. Lengyel András könyve az újságszöveg elkészülésének mechanizmusát fejtí fel. Ezért válhatott a könyvhét legolvasottabb könyveinek egyikévé.

Ugyanakkor a bizonytalanságot is megerősítette. A személyi szerzőség még abban az esetben is bizonytalanná válhat, ha bizonyosak vagyunk a szerző és a szerkesztő személyében. A szöveg olvasmányossá tétele, rosszabb esetben politikai funkciójának hatásossága érdekében ki, mikor alakítja a mondatokat, talán soha nem válik tisztázhatóvá. A világháború és a forradalmak, majd Trianon árnyékában ki tudná mára szövegszerűen tisztázni például a hirhedtté vált Pardon rovat darabjainak szerzőségét. A Kosztolányi-filológia megoldhatatlannak látszó problematikája.

De ne csak ilyen, a téma és az író személye okán egyként izgalmas szöveget nézzünk. Az Est-lapoknál Szabó Lőrinc olvasószerkesztői feladatokat látott el. Leghosszabb ideig a Magyarországnál, ahol egészen az ostromig, a lap 1939-es „államosítása” után is betöltötte ezt a munkakört. Hagyatékában – ki tudja, miért – megőrzött egy különben közömbös napi cikket. Prózai művei kiadásakor sokáig nem tudtuk eldönteni, vajon felvegyük-e írásai közé, hiszen annyi „autográf” javítása van benne, hogy végül egészen más írássá alakult az ő szerkesztői munkája következtében. Végül is kihagytuk. Hiszen más szerző (ki tudja, ki?) szövegét alakította olvashatóvá. A legendás „csőpostán” az olvasószerkesztői véglegesítések garmada utazott le ekként a nyomdába. Azaz, jutott a fogyasztókhoz, az olvasókhoz.

Hogyan kapcsolódik mindez a politikához? Erre ad történeteket a mai érdeklődőknek az évszázaddal ezelőtti múltból Lengyel András. Könyve meglepetés lett? Talán azért is, mert a napilapok az olvasmányosság igénye miatt feltöltődtek szépirodalommal. És a szépirodalom mai fogyasztóihoz a politikai napilapok irodalmi termékei mára már jól kifejlett repertóriumok szűrőjén keresztül készült válogatásokkal juthatnak. Az újabb filológus-nemzedékek is ezeknek a repertóriumoknak a használatával boldogulnak. A Lengyel András megrajzolta Az Est-lapok két évtizedét nekem még végig kellett lapoznom, hogy Szabó Lőrincről készített monográfia-sorozatomban megtaláljam a költőnek a lapban közölt verseit, cikkeit. Lassan haladtam, mert a laphármas híryanagát is áttekintettem, a korszak történelmét ezekből a „napi hírekből” tudtam a magam számára összeállítani. És aztán elő kellett vennem a laphármassal vitában álló más orgánumokat, hogy az ütközésekből próbáljam kiolvasni a végül is megfejthetetlen összefüggéseket. Diákjaimnak mindig is ezt a módszert ajánlom, ez az, ami Lengyel András könyvét is ilyen izgalmas olvasmánnyá teszi.

Persze, amióta elkészült Az Est-lapok repertórium, azóta már csak ezt forgatják a filozok. Így állt össze az Osiris Klasszikusok utóbbi három kötete, Kemény Aranka és Horányi Károly heroikus vállalkozása. Az *Emlékezések és publicisztikai írások*, a *Vallomások*, majd a mostani könyvhéten megjelent *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*. És készül folyamatos OTKA-támogatással Horányi Károly újszerű vállalása, a krk.szabolorinc.hu, a költő összes verseinek, versköteteinek, és versvariánsainak monumentális gyűjteménye. Kedves olvasóim, valóban azt hiszik, hogy így meg lehetett volna ezeket a kiadványokat teremteni? Kiindulásul lehetett csak használni a repertóriumokat, kézikönyveket. Amikorra a kötetek és a weblap elkészült, rákényszerültek tanítványaim is arra a figyelmes napilapkövető aprómunkára, ami kinyitotta számukra a modern kor politikai és történelmi megismerését is. Az én valahai munkálkodásom, Lengyel András mostani nagyszerű lapolvasói gyakorlata megkerülhetetlen.

Az első hazai lapkorszern (Az Est-lapok: Pesti Napló, Az Est, Magyarország, az Athenaeum kiadó és nyomda) megalkotói Miklós Andor és az eddig kevésbé emlegetett gazdasági menedzser, Sebestyén Arnold. Viszonylag fiatalon, alkotásuk fénykorában haltak meg, nem érhatték meg a nagy európai változás következtében elkövetkező hanyatlást, sőt pusztulást.

Miklós Andor is, Sebestyén Arnold is – persze jól felfogott gazdasági érdekükben is – magukhoz kötötték a Nyugat nagyságait. Az alapító nagy nemzedéket, majd pedig a háború után induló úgynevezett fiatalokat. Az Est-lapokra azért figyeltem fel, mert ott nőtt fel Szabó Lőrinc, és ott volt az alapító tulajdonos páros bizalmi szerkesztője, a három lap irodalmi rovatának megszervezője a „rejtélyes doktor”, Szabó Lőrinc apósa, Mikes Lajos, aki utóbb sornytóként halt meg az alapító atyák közül a harmincas évek elején.

Szabó Lőrinc minden irányában gesztust tevő emberi mozdulatot nagy hálával tudatosított élete során. Mindig, a legnehezebb körülmények között is. Szabó Lőrincet Miklós Andor támogatta, becsülte, sőt azt is lehetővé tette, hogy megvásárolhassa azt a festményt, amelyet Rippl-Rónai készített a fiatal költőről, és azóta könyvtárszobájának egyik ékessége. Erről a költő 1944-ben, már a német megszállás idején egy finn lapnak adott interjújában is megemlékezett. Az újság kiadója törölte ugyan a megjelent szövegből, de az általam látott, és könyvemben fényképen közölt megsárgult gépirat megőrizte az *Uusi Aura* 1944. április 30-i száma részére készített szöveget: „Aki maga nem zsidó, annak zsidó barátja, szerelme vagy mondjuk zsidó jötevője van azok között, akiknek hordaniuk kell a sárga csillagot – figyelmeztetett egy ismert író. Minden ember jó valakihez, így például én is ajándékba kaptam egyszer egy zsidó kiadótól azt a festményt, amelyet egy híres festőművésznünk festett rólam fiatalkoromban, s amelyet én sohasem tudtam volna megvásárolni magamnak.”

Magam részéről az egész kötetet azért vettem örömmel kézbe, mert hosszú portréban igyekezett életre kelteni Sebestyén Arnold emlékét, jellemrajzát. Megörültem, hogy Lengyel András is felfedezte a lapkonszernnek ezt a háttérben mozgó, kultúra iránt fogékony szervezőjét.

Valóban ő volt az, akinek a vállán nyugodott a lapkonszern menedzselése. Szabó Lőrinc levelezéséből tudjuk, hogy egy 1924. áprilisi újságírósztrájk idején, amikor a lapok nem jelenhettek meg, ő közvetített, és ő rendezte a problematikus viszályt: „Az Est-nél írok most. Még mindig tart a sztrájk, és ki tudja, meddig tart ezután is. [...] Délben még otthon voltam, megebédeltem, s csak 1-tájban jöttem be a redakcióba. Mikes még itt van, várja Sebestyént, aki a mai tárgyalásokról beszámol, és helyzetjelentést ad ki a nagyfejűek számára. Mindennap így van ez, és ellentmondó hírek özöne, bizonytalanság és kimondhatatlan nyomorúság, pénztelenség, Miklós Andor jön, Miklós Andor nem jön, ne is jöjjön, Salusinszky ma elébe utazott Bécsbe, hogy ne jöjjön haza, míg a sztrájk tart, mert itt most nagyon szidják... és ilyesmi. Nem lehet felhasználni a sok szabad időt semmire, [...] Most hallom, hogy a helyzet ma megint szörnyen kiélesedett; talán felosztatják a nyomdászszakszervezetet; az összes munkaadók, más téren is, összefogtak, mert ha ezek megkapják, a többi munkásság is aranyparitást követel. Ma este és holnap délelőtt krízis.” (1924. április 30.)

Alakja Szabó Lőrinc életrajzában is helyet kaphat, méghozzá hangsúlyos szereplőként. 1926-ban, amikor Az Est-lapoknál racionalizálás címén több újságíró elbocsátanak, Szabó Lőrinc is erre a sorsra kerül, jelentősebb végkielégítéshez is jutva. Ugyanakkor a lap lehetővé teszi, hogy gyakori szerepléssel, nemcsak versekkel, de kritikákkal, színházi beszámolókkal, színes jegyzetekkel gyakran szerepeljen, és ezzel némi keresethez juthasson. Ebben hangsúlyos szerepe lett Sebestyén Arnoldnak. Búcsúzó látogatásáról 1926. július 14-ikén így számol be feleségének:

Kedves Klára,

már megint bosszantom, gépen írva levelet, de most az alkalom – remélem – megennyhíti bosszankodását; ezt a pár sort ugyanis csak azért írom, abból az alkalomból, hogy megkaptam végre régóta kívánt írógépet, és szeretném, hogy maga is lássa, még mielőtt hazajön, legalább a betűformát. Én már tegnap délután óta élvezem, gyakorlom magamat az írásban, s némileg úgy érzem magamat, mintha önként és újból beállottam volna első elemistának. De azt hiszem, elég gyorsan fogok emelkedni az osztályok lépcsőjén, s különösen szorgalomból mindig kitűnő osztályzatot fog adni nekem a YOST istene. Jó gép, persze használt, tisztításra is szorul, de megér

így is hárommilliót, esetleg négyet. A direktornak nagyon tetszhetett a kérésem, realitásom egyik bizonyítéka; azért édesítette a búcsút egy írógéppel. Sokszor csókolja

Lőrinc

Élete végén, a *Vers és valóság*ban is felelegeti az adományt: „Mikor 1926-ban *Az Est*nél nekem felmondtak, noha Mikesnek a veje voltam, amin sokan külön elbámultak, akkor körülbelül másfél évig rendszeres alkalmaztatásom nem volt. Verseket és kisebb-nagyobb cikkeket azonban *Az Est*be és a napilapokba írtam. Körülbelül egy év múlva a főszerkesztő (Miklós Andor) újra meghívott a lapjaihoz. [...] Sebestyén Arnold vezérigazgató a felmondással egyidejűleg egy nagy irodai Yost írógépet adott nekem, hogy »legyen munkaeszközöm a kenyérkeresethez«”.

Ez az a kurzív betűs írógép, amellyel az elkövetkező évek műveit készíti, és levelezését folytatja, benne az általa 1927-ben szerkesztett *Pandora* című folyóirat szervezési munkáit. A gép sajátos betűtípusa utóbb a filológiának is nagy hasznot hajt, ugyanis időmeghatározásra teszi alkalmassá a költő gépiratait.

Személyes kapcsolat is alakult a költő és az igazgató között. Megint csak Lengyel András alkat-rajzát kiegészítendő idézhetem Szabó Lőrinc 1929. szeptemberi látogatását a Semmeringen tüdőbetegségét kúráló főnöknél. A költő akkor már ismét javában a lapkonszern munkatársa. Bátyjával a Raxra kirándultak, és útba ejtették a találkozás lehetőségét: „Semmeringen a Stefanie-ben szálltunk meg, ahol Barcza járt a minap. Polgári hely, jól éreztük magunkat, rögtön visszagyalogoltunk egy állomásnyit a Kurhaushoz, egy nagy szanatóriumhoz, Sebestyén direktorhoz, akit előzőleg telefonon felhívtam a szállodából, hogy ráér-e. Ráért, hogyne, sőt – minthogy épp rövid sétáját tette – lent megvárt, és úgy mentünk fel hozzá ½ 7-kor. Egy órát beszélgettünk hárman, a legtöbbet ő, hiszen innen Ausztriából is több érdekeset tud Pestről, mint én. Igen kedves volt.”

Hozzátehetem Lengyel András leírásához, hogy Sebestyén Arnold az írókkal való kapcsolatát a maga sajátos módján is tartotta. Mikes Lajos fizette híres könyvelése alapján a szépirodalmi alkotásokat. De úgy látszik, Sebestyén Arnold külön módon premizálta is igazgatóként a szerzőket. Példaként idézzem Szabó Lőrinc megjegyzését a *Fény, fény, fény* kötet házipéldányában: „Sebestyén Arnold direktor e versért 3.000.000 koronát adott. (Lehet, hogy csak előleg volt.) Kérés nélkül.” De visszatér erre még a *Vers és valóság*ban is: „*Akkor se, vagy csak akkor?* – A legtöbb honoráriumot hosszú évek határai között ezért a versért kaptam Sebestyén Arnoldtól, *Az Est* kiadóhivatali igazgatójától, aki tüdővészben halt meg elég fiatalon.”

Ami pedig ritka esetnek számít a költő kötetei esetében, első *Válogatott Versei* gyűjteményében, 1934-ben, halála után a különösen díjazott verset dedikációval is ellátja: „Sebestyén Arnold emlékének”.

És ha már Szabó Lőrincel kapcsolódtam, hadd idézzem a költő példáját, amely éppen Lengyel András könyvének a sajtóhatalomról szóló eszmefuttatásait erősítheti meg. Nem a költőt és íróbarátait (Németh Lászlót, Kodolányit, sőt a védelmükre siető Illyés Gyulát is) sújtó közismert 1945-ös igazolási eljárás sajtóvisszhangjára utalok ezúttal, hanem azokra a tudatos sajtóbeli védő megnyilatkozásokra, amelyekkel Szabó Lőrinc zsidó származású barátja majd egy másik esetben író-fordító kollégája védelméhez kapcsolódik a sajtó által hangsúlyossá tett megnyilvánulásokkal.

Az első az 1939-es berlini előadásával kötődik. Már majdnem a háború, itthon pedig a második ún. „zsidótörvény” idején járunk. A költő interjújában azt hangsúlyozza, hogy nem szokatlan esemény az ő előadása, hiszen „[a]z Ungarisches Institut minden évben rendez ilyen előadóestet. Többnyire tudósok kapnak rá meghívást, költő eddig három ízben jutott szóhoz: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és most Szabó Lőrinc”. Majd pedig az előadás szövegének technikai elkészítését magyarázza el, benne a pályakezdése Centrál-beli, Babits-közei társaságához tartozó atyai barátját külön, név szerint emlegetve: „Kicsit izgatott voltam előzőleg, bevallom, mert ez volt az első német nyelvű előadásom. A kislányom tanárnője fordította le és aztán Horvát Henrikkal gyúrtuk át, hogy minden tekintetben kifogástalan legyen.”

A másik a weimári írótalálkozóval kapcsolatos utalás, hasonló céllal: „A sziklaszálló óriási éttermében, amely az egykori wartburgi várkantin helyén áll, a banketten [...] szemközt Drieu la Rochelle, a Nouvelle Revue Française szerkesztője. [...] a francia szerkesztő és sprecher pesti–párizsi ismerősök felől tudakozódott – valaki felől, aki Párizsban járva sűrűn felkereste, és most hadifogoly »valahol Európában«, és Gyergyai Albertről, akit igen melegen emlegetett”. Ez pedig az Illyés szerkesztette Magyar Csillag 1942. december 1-i számában jelent meg, és része lehetett annak a mentőakciónak, amelyre ezt a német „kollaboráns” szerveződést használták ki a szervezet főtítkárával, Carl Rothéval, éppen a wartburgi kirándulást követően (melynek történetét Kiss Noémi adja elő Németországban is visszhangos tanulmányában és Bécsben is megjelentetett forráskiadványával a Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhely első füzetében, megtalálható az interneten a www.szabolorinc.hu weblapon.)

Elkalandoztam? Valójában Lengyel András tájékozódásaihoz kapcsolódtam. Könyve ugyanis filológiai indíttatású, de azt lényegesen túllépő tájékozódó esszék láncolata. Ha írásainak filológiai következtetései esetleges vitakozó kedvet fel is kelthetik, meg sokszor a szerző maga is a további kutatás felé irányítja a figyelmet (különösen a Pardon-rovat és az

Új Nemzedék cikkek tárgyalásakor), de problémafelvetései és adatkezelése mindig izgatott továbbgondolkodásra készítetnek. „Állóvizek” felborzolásai: tények felvonultatásával. Vérbeli esszék, melyeknek joggal ott a helyük a Nap Kiadó Magyar Esszék sorozatában. Lengyel András könyve megérdemelt könyvheti sikert kiváló kötet.

Hadd emeljem ki írásai közül a számomra leginkább meggondolkodtatót, a balladás hangvételő, keserű utóérzést kiváló, példásan megformáltat: *Az Apostol-ügy (Egy 1920. őszi Kosztolányi-cikk sorsa)*. Filológiai sziklaszilárd, lélektani megroppanások bemutatásával teljes történet, mely a kor sajtóviszonyaira a legszabatosabban rávilágító írás. Egy tragikus megbicsaklás „elsikálásának” elbeszélése. Ha ilyen dolog a legnagyobbakkal is megtörténhetett, megértem jóanyám kétségbeesését, amikor ifjúságomban egy pillanatra megnyílt előttem az újságírói pálya. „Csak nem akarsz te is Csutak Kóbi lenni?” – kérdezte rám nézve nagy megdöbbenéssel. Ugyanis az ő ifjúságában volt egy újságíró Gyöngyösön, akit csak így, ezzel a gúnynévvel emlegettek. A huszadik századi sajtótörténetben ez a fordulat is jelen lehetett. Csak sajnálhatjuk, hogy egyben irodalomtörténeti eseményként is számon kell tartanunk.

És még egy záró megjegyzés a filosz kollega számára. *A Szegedi Népszava „gleichaltolása”* című írása egyik szereplőjének életútját elvarratlanul hagyta. A szociáldemokrata „központi elvtársak” Máté Ivánt küldték új felelős szerkesztőnek Szegedre, amikor a helyi kommunisták támadást indítottak a nagy múltú neves helyi szerkesztő ellen. De felette egy hét alatt eljárt az idő, szinte még meg sem érkezhettek hivatalát átvenni. Nem lett rá szükség, a pártfúzió eseményei ugyanis felgyorsultak. De a történetből az már nem derül ki, hogy Máté Iván barátom nemsokára vagy hat évig börtönlakó lett. Bűne nem volt, a szocdem párt balszárnyához tartozott, igazi kis hal volt valójában. Ámde szellemeskedő nagy szájjal bírt. Amikor lefogták, közölte: ő ismeri a szovjet párttörténetet, kéri a vallomását, mindent aláír. Minden ment is volna simán, ha nem kérdeznék rá igazi „bűnére”. Mit is mondott Rákosi elvtársról? Ha nem ismétli el, akkor azért verték volna. Ő becsületesen elismételte: rá olyan benyomást tesz, mintha egy garni szálló portása lenne, akitől, némi pénzbeli juttatás ellenében leányt is lehet rendelni. Ezért pedig kiverték a fogait. Utóbb sajnos találkoztam nevével bizonyos listákon is, Faludy Györgyről is jelentett talán. Ki tudja? Én a börtönének utáni újságíróval Miskolcon ismerkedtem meg. Lexikon helyett használtam, és szerkesztőként politikai tanácsadómnak tartottam. Naponta találkoztunk, idegromcs volt már ekkor, de ragaszkodó, hűséges, tág látókörű barát. Én sok mindent köszönhetek neki.

